
PRIKAZ

**JAN BLOMMAERT: *DISCOURSE; A CRITICAL INTRODUCTION.*
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2005.****Ivan Ivas**Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

Jan Blommaert je profesor afričke lingvistike i sociolingvistike na Sveučilištu Ghent. Bavi se lingvističkom pragmatikom i sociolingvistikom, ali kao analitičar diskurza, dobro je obaviješten u područjima u kojima se lingvistika i sociologija dodiruju s poviješću, etnografijom i antropologijom. Knjiga je izašla u seriji pod nazivom **Ključne teme u sociolingvistici**, u kojoj urednici najavljuju da će vodeći stručnjaci objavljivati svoja istraživanja o već dugo prisutnim problemima odnosa jezika i društva, ali u novom svjetlu, te da će knjige biti oblikovane tako da mogu poslužiti i kao sveučilišni priručnici. Sve navedeno potvrđuje i Blommaertova knjiga.

Discourse je veoma informativan, pregledan, sustavno i jasno organiziran i mnogim primjerima ilustriran uvod u područje analize diskurza. Ujedno je znanstvena monografija s obiljem kritičkih komentara o stanju na području kojim se bavi te s vlastitim teorijskim i praktičkim doprinosima.

Knjiga počinje pregledom najvažnijih načela analize diskurza, zatim se kritički osvrće na metode glavnih suvremenih analitičkih smjerova, etnometodološkog smjera zvanog *analiza razgovora* (CA – *Conversation Analysis*) i *kritičke analize diskurza* (CDA – *Critical Discourse Analysis*). Knjigom dominiraju teme koje se tiču odnosa teksta i konteksta, govora/jezika i nejednakosti, omjera slobode izbora i determiniranosti, vremenosti (povijesne determiniranosti) i prostornosti (determiniranosti mjestom iz kojeg se govori), ideologije u govoru/tekstu, govorom naznačenog identiteta. Tematska poveznica je nastojanje da se upozori na potrebu analitičara da u određivanju svrhe, odabiru korpusa i primjeni analitičke metode ne zaborave najširi (najdublji) mogući sloj konteksta. Autor u tom sloju kao najvažniji vidi aktualni proces globalizacije. Svrhu analize govora vidi, kao i smjerovi koje kritički prikazuje, u tome da u obično teško opažljivim detaljima govora/teksta i naročito u manje pristupačnim slojevima konteksta pronađe znakove (nad)moći i nejednakosti te objasni kako i što govorom iskazana moć čini ljudima. Svi spomenuti pravci rade na istom zadatku, no Blommaertov je doprinos posebno zanimljiv jer ispituje metode, s ciljem da bavljenje analizom podigne na višu znanstvenu razinu. Krajnji je cilj, dakako, učiniti ju što je moguće više društveno korisnom.

Brojne analize odabranih primjera (najčešće sažeti prikazi ranije objavljenih analiza) treba shvatiti kao ilustracije analitičke metode i tipičnih govornih postupaka (re)produkcije nejednakosti.

U kritici već neko vrijeme vladajućih i konkurentnih analitičkih pristupa – analizi razgovora (CA) i, detaljnije i opširnije, kritičkoj analizi diskurza (CDA) autor polazi od postavki tih pristupa, uglavnom onih koji se tiču ciljeva analize. Budući da i sam baštini ciljeve i neke metodičke postupke tih pristupa, moglo bi se reći da je kritičar iznutra. To je uostalom u skladu s njegovim pozivom na trajnu samokritiku, a uklapa se i u samopreispitivanje unutar CDA, koje je u posljednje vrijeme uobičajeno.

Ciljevi su društveno angažirani: analitička bi djelatnost trebala pomoći promjenama u društvu: davati glas i moć onima koji je nemaju, otkrivati i izlagati javnosti zloupotrebe moći i pokretati ljude da ispravljaju nepravde. Analitičku djelatnost ne bi trebalo vidjeti kao pasivnu subverziju, nego kao poticaj na aktivnu intervenciju u društvene prakse koje istražuje. Takav analitičar zadovoljava odredbe definicije intelektualca, kakvu daje primjerice Chomsky: intelektualac kritički analizira društvo da bi dobio poticajnu građu za aktiviste, borce za pravednije društvene odnose. Kao uzor Blommaert navodi Foucaulta, iz čijih su analiza društva i govora nastajali predlošci za javne rasprave o društvu.

Kao teorijska izvorišta za određenje diskurza navodi istraživanja kohezije i koherencije u nadrečeničnim odnosima u tekstu (Hallyday i Hasan), američku etnološku i antropološku lingvistiku (Boas, Sapir), etnometodološke radove Della Hymesa i istraživanja poetske funkcije jezika (Jakobson). Na autorovo određenje diskurza naročito je utjecalo Foucaultovo određenje diskurza kao poretka (ustroja) u govoru koji je uvjetovan društvenim odnosima i koji ih odražava te inače veoma utjecajna djela Bahtina/Vološinova, kojem autor duguje svoj pojam glasa. Na kraju svakog poglavlja autor upućuje na relevantne naslove, od ranijih one ključne ili klasične, ali i sasvim nove.

Ističe važnost uključivanja ideja velikih američkih lingvističkih antropologa (Boas, Sapir, Whorf i Radin) te njihovih nastavljača (Hymes, Gumperz, Clifford, Fabian, Briggs, Bauman, Collins, Hanks). U toj su tradiciji omiljene teme jezična slojevitost i varijabilnost, jezične promjene i promjene u govoru (*shifts*), autoritet, naracija, pismenost i školovanje, identitet, ideologija i hegemonija. Iz teorije jezičnog relativizma (Humboldt, Sapir, Whorf) proizlazi autoru prihvatljiva ideja prevladavajućeg jezičnog determinizma te uvažavanje konteksta (uže i šire komunikacijske situacije) u tumačenju govora i drugih znakovnih proizvoda neke kulture, što autor zove *ekologijom kulturalnih formi*. Metodološki, ali i ideološki važnim smatra njihov obrat točke gledišta: ponašanje neke skupine treba istraživati sa stajališta članova te skupine ("alternativna točka gledišta"), što ujedno ukida do tada prevladavajući centrizam (etnocentrizam, europocentrizam, centrizam tehnološki naprednijih kultura – *Prvog svijeta* Zapada i sjeverne polutke) te, barem implicitno i posredno, omogućuje kritiku kulture iz kojih dolaze istraživači. Metodološki je važno naslijede izbjegavanja

vrijednosnih sudova o istraživanim kulturama. Ono je ključno za novije pristupe diskurzu koji upravo istražuju postupke tretiranja razlike kao nejednakosti.

Kao važan izvor ideja autor preporučuje i sociolingvistiku, jer njezine smjerove ujedinjuje predmet koji zanima i analitičare diskurza: priroda i raspoređenost jezičnih resursa u različitim društvima. Ključne su sociolingvističke ideje o slojevitosti jezika, o dvjema vrstama značenja – referencijalnom (denotativnom, predmetnom) i indeksičnom (značenje o iskazu te preko toga o govorniku i situaciji).

Načela kritičke analize mogli bismo shvatiti i kao vrstu znanstvene ideologije, koja određuje predmet, svrhu i metode. Njih je autor objasnio sustavno i jasno: 1. Unutrašnja točka gledišta: načelo boasianske antropologije da se ponašanje neke skupine promatra sa stajališta te skupine, a ne one istraživača (načelo lokalnosti); 2. Budući da jezik djeluje različito u različitim okolinama, važno je istraživani govor kontekstualizirati; 3. Predmet analize nije jezik kao apstraktan sustav, nego konkretan komunikacijski događaj u konkretnom okruženju; 4. Ipak, istražuje se i nešto što bi se moglo smatrati sustavom, no on ne pripada svima govornicima jednoga jezika; to su komunikacijski repertoari koji sadržavaju različite skupove jezičnih varijeteta (u sociolingvističkom smislu), a po tim se repertoarima pojedinci i skupine međusobno razlikuju; 5. U obzir treba uzimati kontekst u svoj njegovoj slojevitosti, a naročito najširi, globalni kontekst – strukturu svjetskog sustava u uvjetima aktualnog procesa globalizacije, to jest odnose među različitim društvima u svijetu, posebno njihove razlike, koje dolaze do izražaja u povećanoj pokretljivosti ljudi i mogućnosti prenošenja znakovnih sustava iz jedne sredine u drugu.

Načela pokazuju eklektičnost: preuzeta su iz etnografije, antropologije, sociolingvistike i kritičke analize diskurza. U isticanju važnosti konteksta posebno je zanimljivo kombiniranje načela izrazite lokalnosti i krajnje globalnosti. Makroprocesi će često pomoći objasniti mikroprocese. Njihovu pojašnjenju pridonijet će također isticanje s jedne strane važnosti često teško uočljivih najmanjih (a djelatnih) detalja u govoru, a s druge strane njegovih osnovnih (globalnih) sastojaka ili slojeva – prozodije i najšireg (globalnog) konteksta, koji su zbog svoje globalnosti također teško uočljivi. Eklektička je i metoda; njezini elementi potječu iz raznih znanstvenih područja: lingvistike, antropologije, kulturalnih studija, sociologije i povijesti. Takva kombinacija omogućuje da se simultano i u odnosu mogu promatrati izražajna sredstva i društvene okolnosti iskazivanja. Metodološko načelo autor sažima u zaključku sloganom: **analizirati više stvari na više načina.**

Središnji je pojam, dakako, diskurz, no da bi ga objasnio, autor je morao uvesti razne druge teorijske pojmove. Mnogi već imaju bogatu povijest (kontekst, kontekstualizacija, identitet, ideologija, glas), neki su se u teoriji pojavili nedavno (entekstualizacija, replikacija, poredak indeksikalnosti). Autor ih je razmotrio u međusobnom odnosu i u novome svjetlu. Diskurz je odredio najšire moguće, kao neki od oblika semioze, kao značenjsko simboličko ponašanje. Njime se okolina čini kulturalno i društveno znakovitom. Iako smatra da su u

tvorenju diskurza govornici/pisci i uvjetovani (determinirani) i slobodni, smatra da je diskurz većim dijelom bitno uvjetovan okolnostima (kontekstom).

Naročito nam je zanimljivo to što autor konačno zastupa izlazak iz lingvističke paradigme istraživanja govora/teksta ističući važnost upravo onih vrsta znakova koji nisu jezični, pa su i izvan zanimanja lingvistike: uzjezičnih i izvanjezičnih (neverbalnih) znakova i, naročito, konteksta. (Važnost motiviranih, slikovitih i indeksičkih govornih znakova kod nas je od pedesetih godina prošlog stoljeća isticao Petar Guberina, nazvavši ih *vrednotama govornog jezika* (Guberina, 1952, 1967).) Niti jedan od znakova diskurza ne znači sam za sebe, nego u odnosu s ostalima. Diskurzu ne treba pristupati kao objektu, nego kao kontekstualiziranoj djelatnosti. Iako tendencije takvom pristupu nisu nove, autor je u svojoj kritici upornosti zadržavanja lingvističkog pristupa u analizi govora/teksta oštar te odlomak u kojem određuje pojam diskurza završava, previše odrješito, izjavom: "Ovo nije lingvistička knjiga." Previše odrješito, jer i sam gotovo najčešće upućuje na jezik i jezično organizirani dio govora (tekst, kontekst, jezični repertoari, jezični resursi), a u isticanju važnosti konteksta, naročito širih i dubljih slojeva, koje je teško otkriti. Zadržava se uglavnom na migovima koje nose jezični znakovi; na materijalne govorne znakove koji su mješavine jezičnog i nejezičnog znaka i koji su sasvim nejezični u svojim analizama upućuje rijetko i površno. Ne bih uvijek prihvatio autorovo nazivlje, jer ono nije prikladno njegovoj kritici središnjeg toka kritičke analize diskurza niti teorijsko-metodološkoj postavci da treba napustiti monopol lingvističke paradigme. Iako inzistira na važnosti izvankontekstualnih uvjeta iskazivanja, zadržava termin *kontekst*, koji izvorno upućuje na tekst koji prethodi i koji slijedi analiziranom tekstu, a termin situacija upotrebljava rijetko. (Iako se mora priznati da se takvo proširenje značenja termina *kontekst* ustalilo.) Umjesto *diskurz* radije rabi ću *govor* i *tekst*, umjesto *kontekstualizacija* rabi ću *situiranje*, a umjesto *jezični* (*linguistic*) *repertoar/resurs* radije ću reći *komunikacijski repertoar/resurs* (osim ako ne mislim samo na jezično kodiran sloj govornih znakova).

Bit kritike većine dosadašnjih pristupa tekstu/govoru jest što su analitičari skloni uzimati u obzir samo neposredan kontekst komunikacijske situacije i usmjereni su samo na jezične, tekstualno eksplicirane oblike govora. Što se tiče konteksta, autor predlaže iskorak u društvo i njegovu povijest, gdje treba tražiti mjesta govornikovih ograničenja izbora i odnosa moći, koji proizvode i održavaju razne vrste nejednakosti među ljudima. Kontekst je slojevit, a slojevi su u komunikaciji prisutni istodobno ("simultana slojevitost"). Njegove su sastavnice ili dimenzije (ujedno i determinante diskurza) društvena, prostorna i vremenska. Svaka od tih sastavnica (ili slojeva) ima svoje slojeve. Uz društvenu dimenziju autor najviše vezuje pojmove *ideologija* i *glas*. Najširi mogući kontekst za autora je *svjetski sustav*, u kojemu je najvažniji i najpoticajniji proces globalizacije. Uz prostornu dimenziju konteksta vezuje pojmove *identitet*, *indeksikalnost* i *poredak indeksikalnosti* i *usredištavajuće ustanove* (koje proizvode i održavaju poredak indeksikalnosti). Veoma je zanimljivo autorovo razmatranje vremenske dimenzije konteksta, naročito

primjena koncepta troslojnog povijesnog vremena povjesničara Breudela. Upravo vremensku (povijesnu) dimenziju autor smatra zapostavljenom u kritičkoj analizi diskurza te dokazuje njezinu iznimnu važnost.

Da bi pobliže objasnio kontekst, Blommaert iz bogate teorijske tradicije bavljenja kontekstom uključuje neke korisne pojmove: Gumpertzov pojam **kontekstualizacija**, Goffmanove **okvir** (*frame*) i **footing**, zatim pojam **intertekstualnost** (koji se pripisuje Bahtinu) te noviji pojam **entekstualizacija** (Bauman, Briggs, Silverstein, Urban). Goffman je kontekstualizaciju shvatio kao uokviranje, a okvir je interpretacijski univerzum u koji je iskaz postavljen i koji je ponuđen za tumačenje. Budući da tih univerzuma/okvira uvijek ima više, izbor ili prijelaz iz jednog u drugi on naziva *footing* (ili *shift of footing*). Premještanjem (*footingom*), primjerice, izvorno ozbiljnom se iskazu može promijeniti okvir da bi se shvatio kao šala. Bit je Bahtinove ideje intertekstualnosti u tome što kaže da kad god nešto kažemo, mi ujedno upotrebljavamo riječi koje su upotrebljavali i drugi, pa neizbježno citiramo, recikliramo postojeća značenja. Sa svakim iskazom ide i njegova povijest (zlo)upotrebe, tumačenja i procjena. Jezik sam jest objekt nejednakosti i hegemonije jer se tijekom normalizacije (i standardizacije) u njemu sedimentiraju odnosi moći. Pojmom **entekstualizacija** osvještava se uobičajena pojava – da se jedan govor isključuje iz svojega konteksta (dekontekstualizacija) i uključuje u drugi (rekontekstualizacija), što se može događati i sukcesivno i simultano. Primjeri toga su razni oblici citatnosti ili uključivanja u drugi govor (upravni i neupravni govor, slobodni neupravni, aludiranje na nečiji govor (*echoing*) pa i zapisivanje govora (primjerice pri skupljanju istraživačkog korpusa). Vrijednost autorove upotrebe ovoga pojma jest u tome da ga primjenjuje i u kritici analitičkih metoda: svako analiziranje diskurza nužno je i njegova entekstualizacija; analitičar toga mora biti svjestan. Već sam iskaz u sebi uvijek ima naznake kao smjernice za kontekstualizaciju, pa bi se dio znakova iskaza mogao shvatiti kao tekst, a dio kao upute za njegovo tumačenje. To su obično autokorekcije, ograde, oklijevanja, uzvici, krivi počeci te eksplicitne kvalifikacije onoga što se reklo ili će se reći ("Ono što stvarno želim reći..."; "Ne želim reći da..."). Jedan od načina jest i **replikacija** izvornog iskaza, što dakako nije kopija izvornika, nego njegova transformacija tako da ga se dovede u sklad s kontekstom i uputi na poželjnu kontekstualizaciju (tumačenje).

U kritičkoj analizi diskurza shvaćanje značenja različito je od tradicionalnog (semantičkog): značenje i razumijevanje su dijalogični (responzivni). U komunikacijskoj situaciji može biti više konteksta: govornikov i sugovornikov. Govornik svojim iskazom nudi i kontekst u kojem će iskaz izgledati koherentan, a sugovornik te kontekstualne migove ne mora prepoznati. Mnogo toga u jeziku, iskazivanju, znanjima sugovornika, načinima povezivanja znakova, pa također detalji i slučajnosti u situaciji, mogu rezultirati nepredvidljivim kontekstualizacijama, pa i posljedicama veoma važnim za odnose među sugovornicima. (Zato razgovor nekad više, nekad manje ostavlja dojam kaotičnog procesa.) Analitičaru koji je dobro obaviješten o svim

dijelovima komunikacijskih događaja, posebice govornih, izgleda da su mogućnosti za nesporazum toliko velike, da je čudo da se uopće uspijevamo sporazumijevati. Suprotno velikom povjerenju u razgovor/dijalog u kriznim situacijama ("Sjednimo za stol!"), koji obično dolazi od političara, koji ga najbolje znaju zloupotrebjavati, autor prihvaća pomalo cinično mišljenje efektno izraženo aforizmom: **Kooperativnost je samo varijabla dijaloga, ne pravilo.** Dijalog ne pretpostavlja kooperativnost, jednaku raspodjelu znanja, simetričnu raspodjelu institucijskih statusa i moći sugovornika, kako se dijalog idealno zamišlja. Neki slojevi društva (odvjetnici, suci, liječnici, političari, akademici...) imaju isključivo pravo pristupa nekim izvorima informacija i "posebnim kontekstualnim prostorima". Zato je produktivnije dijalog vidjeti kao tipično nesimetričan odnos, u kojem kontekstualizacija nije podložna ugovaranju/dogovaranju, nego je jednostrana, tako da jedna strana u dijalogu nameće određenu kontekstualizaciju drugoj. Zato kontekst ne treba pojmiti kao nešto što se tekstu dodaje. Blommaert svoje viđenje konteksta sažima u dvije jednadžbe, figurativne definicije: (budući da se ne dodaje tekstu/govoru, nego je njegov dio) **kontekst jest tekst**, zapravo – diskurz, i (budući da je osnovni alat kritičke analize) **kontekst jest kritika**.

Slojevitost identiteta pokazuje i sljedeća razlika: dio identiteta postiže sam subjekt svojima zaslugama (ponašanjem, govorom, djelima) i to je **useljeni/postignuti identitet**. Dio identiteta je **pripisani identitet**, a to su obilježja koja subjekt dobiva od drugih postupkom kategorizacije, ujedno i generalizacije (što autor naziva i *essentialising*). Postupak pripisivanja identiteta drugome ima teško prevodiv naziv *othering*. Pripisivanje identiteta drugima uvijek je autoidentifikacija, često mu je to glavni motiv. U oba je ta sloja subjektova kontrola identiteta ograničena zatečenim/nametnutim okolnostima. Određen je glasom (dostupnost resursima, sposobnost adekvatne upotrebe resursa). Kako je stratificiran komunikacijski repertoar, tako je stratificiran i identitet. Dio identiteta osoba nosi sa sobom, odnosno prisutan je mnogo prije nego ona počne interakciju s drugima, i taj dio može znatno određivati tu interakciju. Dio identiteta osoba konstruira tijekom interakcije. **Usredištenost** pripisanog identiteta pokazuje činjenica da rezultat kategorizacije drugih (*othering*) ovisi o blizini/udaljenosti: bliske druge kategoriziramo nijansiranim stereotipima, dok one udaljene smještamo u grube stereotipne kategorije.

Velika pokretljivost u današnjem globaliziranom svijetu uzrokuje i mnoge promjene identiteta. U inozemstvu imamo pojačanu potrebu da branimo svoj državni identitet, iako možemo biti veoma kritični prema svojoj državi dok smo u njoj. Komunikacijski resursi nisu konvertibilni na raznim mjestima, pripisuju im se različite vrijednosti – u rasponu od prestiža do stigme, pa to određuje i identitete govornika. U eri globalizacije, što, nažalost, pretežno znači i širenje vrijednosti iz svjetskih centara, engleski ima visok status, jer je postao i znak osnovnih vrijednosti kapitalizma: uspjeha, mobilnosti, luksuza i konzumerizma. Tako se govornici rado u lokalnoj sredini predstavljaju i znakovima translokalnih

vrijednosti, pa se u istoj poruci mogu naći pokazatelji i izrazito lokalne i izrazito globalne pripadnosti.

Ranija i još uvijek prevladavajuća koncepcija jezika kao glavnog nacionalnog simbola više ne može zadovoljavati, iako takav pojam jezika zadržavaju i na osnovi njega djeluju sve jezične politike. Potrebno je razlikovati *jezičnu* i *govornu zajednicu*: jezik može biti zajednički većim skupinama, a da ih se ne mora smatrati i govornim zajednicama, jer među njima nema dovoljno komunikacije. Jezičnu zajednicu više određuje jednakost u denotacijskoj (referencijalnoj) funkciji jezičnih znakova; govornu zajednicu povezuje jednakost u konotativnoj upotrebi, indeksikalnosti, implicitnim kodovima te upotreba jezika najviše u identifikacijskoj funkciji (kao simbola pripadnosti). Dok se jezična zajednica određuje odozgo i deduktivno (iz opisa jezika kao apstraktnog sustava), govorna se određuje odozdo i induktivno, ona je empirijski konstrukt jer se zasniva na opažanju količine i načina komuniciranja. Jezik u tradicionalnom, etnolingvističkom smislu, samo je jedan sloj identiteta i djeluje samo na jednoj razini pripadnosti – onoj međudržavnih odnosa. To je samo jedna od semiotičkih mogućnosti za predstavljanje, sloj identiteta koji se sve više pokazuje preopterećenim i problematičnim.

Pregled pojmova/termina koji se rabe u teoriji diskurza (starijih i sasvim novih) otkriva i samu teoriju (sigurno ne samo teoriju diskurza) kao neprekidnu entekstualizaciju: recikliranje starih pojmova (kontekst, tekstualni i izvantekstualni slojevi govora odnosno verbalni i neverbalni znakovi...), uklapanje već postojećih ideja u teorijski sve bogatiji kontekst, tako da od njih nastaju možda samo prividno novi pojmovi, ali svakako novi tehnički termini. U teoriji diskurza takva je praksa nešto izrazitija pa vjerojatno i u njoj treba tražiti razloge izrazitoj autokritici.

I na Blommaertovu bi se knjigu mogao primijeniti njegov pojam *zaboravljeni kontekst*, kojim upozorava analitičare da u obzir uzimaju samo neposredni kontekst ili samo onaj koji je očit, ne i one duboke/široke slojeve konteksta, koji nisu manje djelatni ako su manje očiti. U njegovoj se knjizi radi o zaboravljenom teorijskom kontekstu. Stilistički i retorički aspekt izrazito su prisutni, ali ne i pripadajuće bogate i respektabilne teorije, barem u obliku referencija.

Iako spominje stilsku obilježnost i stil, poziva na bavljenje detaljima govora reda veličine kojim se bave stilistika i stilografija, ne poziva se na stilističku i stilografsku tradiciju. Za određenje uloge afektivnosti, za važnost konteksta u prenošenju izraza iz jednog konteksta u drugi Bahtinovoju koncepciji višeglasja, odnosno intertekstualnosti, odgovara *učinak prisjećanja* Charlesa Ballya; za ulogu jezika u samopredstavljanju zanimljiva je primjerice Ballyjeva afektivna i lingvistička stilistika, to više što je proširila granice zanimanja stilistike izvan jezično-umjetničkih tekstova, s jedne strane prema ("običnom") govoru (afektivna stilistika), a s druge strane prema jeziku kao sustavu (lingvistička stilistika), (Bally, 1951). U autorovoj kritici *lingvističke ideologije fiksnog teksta*, po kojoj male promjene teksta ne mogu donijeti velike promjene, prepoznavamo problem poznat u stilistici, jer male varijacije tradicionalno su zanimljive stilistici. U malim

promjenama konteksta *velike riječi* (overarching concepts) mogu poprimiti bitno drugačija značenja. U tom se smislu Blommaertovo stajalište može usporediti s Guberininom kritikom Ballyjeve afektivne stilistike, kad tvrdi da stilske varijacije nisu stvar kvantitete, promjene u jačini smisla, nego da svaka, pa i najmanja varijacija donosi kvalitativnu razliku, različit smisao (Vuletić, 2000).

Iako je kritička analiza diskurza usmjerena na izrazito retoričke predloške, autor se nije osvrnuo čak ni na suvremenu kritičku retoriku. Da se kritička analiza diskurza mora povezati i s retorikom, neizravno potvrđuje i autor obrađujući izrazito retoričke teme. Identitet je u retoričkoj tradiciji odavno uključen u pojam *ethos*: govornička sredstva samopredstavljanja i njihov rezultat. Autor na jednome mjestu referira mišljenje drugog autora da je govorno proizveden/konstruiran identitet argumentativan, govornici potvrđuju svoja stajališta i teze konstruirajući identitet koji odgovara njihovoj argumentaciji. Analiza, kao i predložak, obično ima poticaj u društvenoj krizi, što dokazuje da kritička analiza diskurza u središtu pozornosti ima retoričke iskaze u retoričkim okolnostima, to jest iskaze i okolnosti koji najjasnije pokazuju društvene odnose. Takvi se diskurzi tipično pojavljuju u javnim raspravama (debatama), kojima autor posvećuje neke od zanimljivijih stranica knjige. I konačno, postupke koje je autor spomenuo, a neke odlično obradio i bogato ilustrirao (sinkronizacija, dogmatizacija, reformulacija, replikacija), treba uključiti u popis retoričkih postupaka kojima se proizvode figure, a većinu od njih prepoznajemo kao smicalice.

Zaključno, u Blommaertovoj se knjizi može izdvojiti nešto kao teorijska dominantna, a to je ideja *simultane slojevitosti*: iznimno važnim smatra da istraživači govora shvate da su slojeviti i ideologija i identitet i kontekst, naravno, i diskurz, te da je u svima važno otkrivati šire (dublje, globalnije – *zaboravljene*) slojeve. Možda se na prvi pogled nedosljednim čini njegovo titranje između kinizma (uvjerenosti u determiniranost i naddeterminiranost diskurza) i vjere u isplativost analitičkog truda. No, determinističko stajalište nije fatalističko, nego u prvome redu ima pedagošku ulogu – upozoriti na probleme odnosa jezika/govora i društva i pozvati druge analitičare da na njih nastave upozoravati.

REFERENCIJE

- Bally, Ch. (1951). *Traité de stylistique française*. Geneve: Librairie de l'Université, Georg & Cie S. A.; Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Guberina, P. (1952). *Povezanost jezičnih elemenata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Guberina, P. (1967). *Zvuk i pokret u jeziku*. Zagreb: Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Vuletić, B. (2000). Stilistika Petra Guberine. *Umjetnost riječi* 44, 1, 47-62.